

УДК 37.013.42+372

Оксана Авраменко,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри дошкільної
педагогіки і психології
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДОШКІЛЬНИКА КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ МАРІЇ МОНТЕССОРІ

У статті розглядається сутність поняття «соціалізація» на основі теоретичного аналізу наукової психолого-педагогічної літератури, аналізується педагогічна система Марії Монтессорі. Визначається, що дошкільний вік – це сензитивний період для формування особистості дитини, набуття нею першого досвіду взаємодії з іншими дітьми, що в роки перебування у дошкільному навчальному закладі набуває особливого значення, а в подальшому визначає характер особистісної соціальної практики дитини.

Ключові слова: особистість, дитина, соціалізація, соціальний розвиток, сензитивні періоди.

В статье рассматривается сущность понятия «социализация» на основе теоретического анализа научной психолого-педагогической литературы, анализируется педагогическая система Марии Монтессори. Определяется, что дошкольный возраст – это сенситивный период для формирования личности ребенка, проявления первых опытов взаимодействия с другими детьми, что в дальнейшем определяет характер личностной социальной практики ребенка.

Ключевые слова: личность, ребенок, социализация, социальное развитие, сенситивные периоды.

The article deals with the essence of the concept of «socialization» on the basis of theoretical analysis of scientific psychological and educational literature and analyzes of Maria Montessori educational system. Specifies that the pre-school age – is sensitive period for formation of the child, the entry into the first experience with the other children in the preschool years and further defines the nature of the personal social practices of the child.

Key words: person, child socialization, social development, senzytyvni periods.

Модернізація системи освіти в умовах культурного і духовного відродження суспільства потребує звернення до питань забезпечення можливостей для розвитку та самовдосконалення особистості. Державна програма «Діти України», Національна стратегія розвитку освіти України у 2013–2021 роках, Закон України «Про дошкільну освіту», «Державна цільова програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р.», Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, зміна освітянської парадигми, масштабність та гострота соціальних, економічних, культурних проблем потребують піднесення пріоритету дошкільної освіти, формування в суспільстві розуміння важливості ранніх етапів життя людини як найвідповідальнішого періоду її соціального становлення. Орієнтація дошкільної освіти на забезпечення повноцінного соціального розвитку дітей вимагає урахування особливостей соціалізації на різних етапах дошкільного дитинства.

Особливість соціально-педагогічного підходу становить погляд на соціалізацію як складний процес залучення особистості до соціального життя, у результаті чого вона отримує і змінює свій соціальний статус і соціальну роль, формує власний духовний світ та індивідуальність (В. Абраменкова, В. Бочарова, В. Болгаріна, Т. Василькова, Ю. Василькова, М. Галагузова, Н. Голованова, М. Євтух, І. Зверева, А. Капська, О. Караман, Л. Коваль, І. Кон, С. Литвиненко, Л. Міщик, В. Москаленко, А. Мудрик, А. Рижанова, І. Рогальська-Яблонська, Р. Пріма, С. Савченко, С. Харченко, С. Хлебик, Л. Штефан, Я. Щепанський та ін.). У цілій низці досліджень сучасних науковців (Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Грама, Н. Ватутіна, Т. Жаровцева, Л. Карнаух, О. Кононко, Т. Поніманська, Н. Рогальська, Т. Степанова, О. Трифонова та ін.) підкреслюється роль дошкільного навчального закладу як інституту соціалізації, в якому створено умови для особистісного та соціального розвитку дитини, ознайомлення із суспільним довкіллям, засвоєння та відтворення нею норм поведінки, соціальних зв'язків і соціального досвіду.

Тому метою даної статті є розгляд проблеми соціалізації особистості у педагогічній системі відомого педагога-гуманіста Марії Монтессорі. Процес соціалізації для людини є неперервним протягом усього її життя. Цього вимагають самі умови її існування. Набуті знання поступово збагачуються та поглиблюються, уміння та навички урізноманітнюються та вдосконалюються. Та важливо, щоб усі ці процеси відбувалися послідовно і гармонійно.

Процес «соціалізації» є предметом інтенсивних теоретичних та експериментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених. Розмаїття концепцій у визначенні сутності соціалізації, що існує у вітчизняній науковій літературі, дало можливість здійснити їх класифікацію за різними ознаками. Філософський підхід до проблеми соціалізації особистості полягає в тому, що соціалізація особистості розглядається як процес

взаємодії індивіда і суспільства на основі предметно-перетворювальної діяльності індивіда, наслідком чого стає конкретно-історична форма його соціальності. Представники соціологічної думки визначають соціалізацію як цілісність усіх впливів соціального та культурного середовища, що спонтанно навчають індивіда адаптуватися до структури, зразків поведінки певних конкретних соціальних груп. Культурологічна концепція розглядає соціалізацію з позиції засвоєння індивідом культури суспільства, в якому формується і концентрується особистість, на засвоєнні знань, умінь і навичок, необхідних людині для адекватної діяльності і взаємодії із соціокультурним оточенням. У соціальній психології соціалізація особистості практично ототожнюється із соціальною адаптацією в широкому її розумінні. Соціальна адаптація є інтегративним показником стану людини, який віддзеркалює її можливості виконувати певні біосоціальні функції: адекватне сприйняття соціальної дійсності і власного організму; адекватну систему стосунків з довкіллям; спроможність до праці, навчання, організації дозвілля; здатність до самообслуговування і взаємообслуговування в сім'ї та колективі; адаптивність поведінки відповідно до ролевих очікувань інших. У соціальній педагогіці під соціалізацією розуміють процес включення людини у соціальну практику, набуття нею соціальних якостей, засвоєння суспільного досвіду і реалізація власної сутності через виконання певних ролей у практичній діяльності.

Дошкільний вік є періодом початкового формування особистості та першого досвіду взаємодії з іншими дітьми, що в роки перебування у дошкільному навчальному закладі набуває особливого значення, а в подальшому визначає характер особистісної соціальної практики дитини.

На основі аналізу психолого-педагогічних джерел розуміємо поняття «соціалізація» як процес входження особистості в систему суспільних відносин, її соціальне становлення як суб'єкта діяльності шляхом багаторівневої взаємодії із суспільством на підставі формування соціально-типових якостей як внутрішніх регуляторів свідомості, поведінки і діяльності.

Процес соціалізації дітей починається на етапі дошкільного дитинства. Дошкільний вік – це сензитивний період для формування особистості дитини, набуття нею першого соціального досвіду, розвитку емоцій, почуттів, що є підґрунтям її соціального становлення. Саме тому в усіх розвинених країнах існує дошкільна освіта як перша ланка освітньої системи, що виконує певні соціальні функції, має власні організаційні форми й належні умови для навчання й виховання дітей дошкільного віку та їх соціалізації.

Кожній дитині від природи дано бути розумною й успішною людиною. Завдання педагогів – просто допомогти дитині розкрити свій потенціал, навчити його самостійно осягати світ. Для цього дуже важливо створити спеціальне освітнє середовище (доступні ретельно продумані

навчальні матеріали, різновікова група), у якій дитина зможе і захоче виявити свої індивідуальні здібності, буде розвиватися і навчатися у власному ритмі. Таку можливість надає нам педагогіка італійського психолога та педагога Марії Монтесорі. Її спосіб індивідуального навчання дитини в групі дозволяє зробити процес соціалізації оптимальним для кожної дитини.

Марією Монтесорі було запропоновано цілісну педагогічну систему індивідуального виховання дітей дошкільного віку. Ця система увібрала в себе гуманістичні традиції Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, Ф. Фребеля, а також спостереження М. Монтесорі за дітьми.

Період дошкільного дитинства, на думку М. Монтесорі, є найсприятливішим для повноцінного розвитку під впливом навчання і виховання. Можливості дитини в навчанні безмежні, однак, маючи від народження певні задатки, вона може розвинути їх лише у правильно організованому середовищі. Дошкільник має багато специфічних якостей, які допомагають йому активно сприймати світ: підвищену здатність до сприймання, запам'ятовування, збереження інформації, впорядковування і творчого використання матеріалу.

М. Монтесорі вважала, що в духовному розвитку дитини особливе значення мають універсальні (обов'язкові для всіх дітей) та індивідуальні за часом виникнення і тривалістю у кожної дитини сензитивні періоди.

Поняття «сензитивні періоди» є одним із ключових для уявлення процесу розвитку дитини. Монтесорі характеризує сутність сензитивних періодів таким чином: «Мова йде про періоди особливої чутливості, що зустрічається в розвитку, тобто в дитячому віці живих істот. Вони є тимчасовими і служать лише для того, щоб дати можливість живій істоті придбати визначену здатність. Як тільки це відбувалося, відповідна чутливість знову зменшувалася. Так розвивається кожна риса характеру на підставі деякого імпульсу і протягом вузько обмеженого тимчасового проміжку. ...На ці основні стадії розвитку дорослий не в змозі ніяк вплинути ззовні. Але якщо в дитини не було можливості діяти відповідно до директив своїх періодів особливої чутливості, то він пропустив зручну нагоду природним чином придбати визначену здатність; і цей випадок упущений назавжди...» [4, с. 47–49].

Сензитивні періоди є універсальними, тобто виникають у процесі розвитку всіх дітей, незалежно від раси, національності, соціального походження, геополітичних і культурних розходжень і т.п. Вони також індивідуальні, тому що час їхнього виникнення, тривалість і динаміка протікання можуть бути різними в конкретних дітей.

Проте існують зразкові середньостатистичні межі різних сензитивних періодів. До основних сензитивних періодів відносяться: сензитивний період розвитку мови (0–6 років); сензитивний період сприйняття порядку (0–3 роки); сензитивний період сенсорного розвитку (0 – близько 5,5

років); сензитивний період сприйняття маленьких предметів (1,5–2,5 роки); сензитивний період розвитку рухів і дій (1–4 роки); сензитивний період розвитку соціальних навичок (2,5–6 років) [3, с. 11].

Особливе значення М. Монтезорі надає пізнавальній активності дітей. Дитина не завжди повинна одержувати готові відповіді, набагато важливіше для нього навчитися «робити відкриття» на основі власного досвіду.

У педагогічній системі М. Монтезорі заохочуються також мовна і пізнавальна активність дітей. У процесі «вільної роботи» діти можуть розмовляти один з одним, звертатися з питаннями до вихователя або вчителя, якщо він не зайнятий з іншими учнями. «Бесіди в колі» організуються так, щоб підтримати прагнення дітей до вербального вираження думок, почуттів, бажань і т.д. Це сприяє розвитку як мови, так і комунікативних умінь.

Головними принципами педагогічної системи є свобода у вихованні, творчо-продуктивний зміст навчання та особистісно-орієнтований підхід.

Ідея свободи – один із фундаментальних принципів педагогічної системи М. Монтезорі, захист права дитини на індивідуальність. Тому поняття свободи тлумачиться не як соціальне, а як природничо-наукове і психологічне поняття. На її думку, воно близьке поняттю максимальної незалежності будь-якої істоти від зміни зовнішніх умов та підтримки ззовні. А стосовно людини, Монтезорі підкреслює неможливість бути дійсно вільною без досягнення, для початку, незалежності як основи розвитку індивідуальності.

Той досвід, якого набуває дитина (момент народження, емоційне спілкування, відлучення від годування груддю, навчання ходіння, мови і т.д.) водночас є підґрунтям формування незалежності як позитивної якості. М. Монтезорі зазначає: «Це не просте поняття свободи, яке ми здобуємо із спостережень над рослинами, комахами тощо. Дитина, внаслідок характерної для неї безпорадності, з якою вона народжується, внаслідок її якостей як соціальної особи, зв'язана путами, що обмежують її активність. Виховання повинне приходити їй на допомогу розумним послабленням соціальних пут, які обмежують цю активність. І в міру того, як дитина підростає у такій атмосфері, її безпосередні прояви стають більш виразними і з очевидністю істини розкривають її натуру» [2, с. 104].

Водночас, М. Монтезорі не лише обґрунтувала принцип індивідуального виховання, а й розкрила закономірності вміння жити в суспільстві («згуртування в соціальне ціле»). Досягти цього, за її переконаннями, можна через розвиток духовної потреби в повазі індивідуальності і прав людей, рівних собі. У цій справі особливо важливою є роль вихователя – дослідника, експериментатора, аналітика, організатора. М. Монтезорі стверджувала, що педагог має бути особистістю, яка постійно розвивається і прагне розкрити свій потенціал, володіє вмінням самодослідження.

Дитина повинна не тільки жити, а й творити в собі людську особистість, адже в цьому полягає її індивідуальність. Цінність людини не в тому, як її виховали, а в тому, як вона себе виховує, і цього слід учитися змалку. Один із провідних принципів педагогіки М. Монтесорі – «Допоможи мені це зробити самому» – ілюструє те, що дорослий не вчить дитину, а допомагає їй пізнавати навколишній світ. Головною умовою при цьому є свобода і самостійність, оскільки несамостійна людина не може бути вільною.

Педагогічна система М. Монтесорі полягає в створенні педагогічного «підготовленого середовища». Таке середовище повинно надавати кожній дитині можливість розвиватися у своєму індивідуальному темпі, повинно містити різноманітні предмети, що викликають інтерес дітей і спонукають їх до спонтанної творчої діяльності. Середовище повинно відповідати потребам розвитку дітей у кожен віковий період, тому «підготовлені середовища» дошкільного навчального закладу і школи мають істотні розходження.

Особливу роль відіграє соціальний компонент «підготовленого середовища»: педагоги і діти. Педагог відповідає за створення в групі справедливих стосунків взаємодопомоги, дружелюбної і спокійної атмосфери, що сприяє розвитку творчості дітей.

Важливим компонентом підготовленого середовища є дидактичний матеріал, розроблений педагогом з метою розвитку фізичних і психічних функцій дитини: інтелекту, волі, уваги, творчості, навчання письма та елементарної математики. Дидактичний матеріал допомагає впорядкувати попередньо набутий досвід і є засобом пізнання світу, усвідомлення його закономірностей. Різні його види відкривають дитині доступ до різних сфер культури людства. За його допомогою дитина сприймає інформацію про навколишній світ органами зору, слуху, дотику тощо. Привабливість дидактичних матеріалів розвиває інтерес до них і дій з ними. Внаслідок цього дитина прагне до самостійної діяльності, потребуючи лише незначної допомоги, опосередкованого керівництва старших. За переконаннями М. Монтесорі, надзвичайно важливою є педагогічно раціональна методика використання дидактичного матеріалу [2, с. 108].

Отже, сьогодні стає дедалі очевидніше, що необхідно саме з раннього віку формувати у дітей самостійність, здатність до вибору способів поведінки, відкритість до світу людей як потребу особистості, розвивати усвідомлене ставлення до себе як до вільної самостійної особистості та до своїх обов'язків, що визначаються зв'язками з іншими людьми, формувати готовність до сприймання соціальної інформації, виховувати співчуття, співпереживання, бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки.

Теорія і практика М. Монтесорі набули всесвітнього визнання завдяки цілісності педагогічного погляду на особистість, опорі на

самостійність та індивідуальність дитини, вірі у величезні потенційні можливості її розвитку. Тому педагогічна система М. Монтезорі є одним з головних джерел, з яких можна здобути багатий матеріал щодо конкретних шляхів соціалізації особистості дитини.

Використання та розвиток ідей Монтезорі збагачує українську педагогіку та сприяє появі нових цікавих освітніх програм. Проте, дана стаття не висвітлює повною мірою проблему соціалізації особистості в системі М. Монтезорі та вплив даної системи на процес соціалізації в цілому. Надалі слід провести комплексний аналіз процесу соціалізації особистості у дошкільних навчальних закладах, включаючи опрацювання педагогічних систем Р. Оуена, Ф. Фребеля та інших видатних педагогів-гуманістів, що окреслює перспективу нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дичківська І. М. М. Монтезорі: теорія і технологія / І. М. Дичківська, Т. І. Поніманська. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2006. – 304 с.
2. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т. І. Поніманська – К. : Академвидав, 2006. – 456 с.
3. Сорокова М. Г. Система М. Монтезорі: теорія и практика : учеб. пособие для студ. висш. пед. учеб. заведений / М. Г. Сорокова. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 384 с.
4. Montessori M. Kinder sind anders / M. Montessori. – Munchen, 1994. – 157 p.